
МОВА В ДІАЛОЗІ КУЛЬТУР

Отримано: 3 грудня 2019 року

Прорецензовано: 9 грудня 2019 року

Прийнято до друку: 11 грудня 2019 року

e-mail: lasigor@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-8(76)-91-94

Ласка І. В. Філософія і естетика перекладу Ж.-Б. Дюбо. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 8(76), грудень. С. 91–94.

УДК: 802.2:801

Ласка Ігор Васильович,
кандидат філологічних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка

ФІЛОСОФІЯ І ЕСТЕТИКА ПЕРЕКЛАДУ Ж.-Б. ДЮБО

У статті зібрано разом розпорошені в тексті «Критичних роздумів» думки Дюбо про переклад, систематизовано їх довкола кількох головних тем (порівняння мов і культур, труднощі перекладу, проблеми перекладу поезії) і таким чином відтворено основні риси його концепції перекладу. Окремий акцент зроблено на проведенні паралелей між міркуваннями Дюбо й ідеями сучасної лінгвістики і перекладознавства, які свідчать про актуальність його прозрілих інтуїцій. Загалом, його концепція перекладу в багатьох аспектах випередила свій час і цілком органічно вступає в діалог з новітньою поетикою та теоріями перекладу.

Ключові слова: історія перекладознавства, поетика перекладу, труднощі перекладу, відмінності між мовами і культурами, контрастивна семантика, метафори перекладу, Ж.-Б. Дюбо.

Igor Laska
Cand. Sc (Philology), Associate Professor
Borys Grinchenko Kyiv University

J.-B. DUBOS PHILOSOPHY AND ESTHETICS OF TRANSLATION

This paper highlights the one of the first serious conception of translation proposed in the beginning of XVIII century by Jean-Baptiste Dubos, French historian and critic of art. Our choice of this historical topic is based on the belief that the translation problems have not changed much during the period between the eighteenth century and ours (Aldridge).

The purpose of our study is to bring together the thoughts of Dubos scattered throughout the text of his «Critical Reflections» (1719), to systematize them around several major themes (comparisons of languages and cultures, difficulties of translation, translation of poetry) and so on to recreate his translation concept.

Dubos deals with translation problems only indirectly, but considers them on a broad philosophical and aesthetic background and expresses deep thoughts on the impact of differences between languages and cultures on translation, which were further developed in the writings of Humboldt and his followers.

Special attention is paid to Dubos typology of translation difficulties based on an analysis of the causes that give rise to them. He identifies 1) the difficulties associated with differences in word meanings, 2) the difficulties caused by differences in the ethno-cultural connotations of words, 3) the difficulties arising from inconsistency of stylistic word registers 4) the difficulties emanating from the differences in figurative values.

The parallels established in the article testify that his concept of translation in many respects has outstripped his time and quite naturally enters into a dialogue with the latest poetics and theories of translation.

Key words: history of translation studies, poetics of translation, translation's difficulties, differences between languages and cultures, contrastive semantics, translation's metaphors.

Абат Жан-Батіст Дюбо (*Du Bos* або *Dubos Jean-Baptiste, 1670-1742*; французькі енциклопедичні словники подають дві орфографії і ще іншу вимову цього прізвища [dybos]) дипломат, історик і мистецтвознавець, запропонував одну з перших серйозних концепцій перекладу у XVIII ст.. Ж.-Б. Дюбо користувався неабияким авторитетом серед сучасників. Сам Вольтер, який називав себе його учнем і шанувальником, звертався до нього за консультаціями, працюючи над «Віком Людовика XIV». Дж. Локк прислав йому свій «Досвід про людський розум» ще в рукописі. Трактат Дюбо «Критичні роздуми про поезію і малярство» (*Réflexions critiques sur la poésie et la peinture, 1719*; далі в тексті статті «Роздуми») [7]. Вольтер назвав «найбільш корисною книгою, яка коли-небудь була написана на цю тему в країнах Європи», автор якої сам «думає і змушує задуматися інших» [11, с. 66]. У цій праці, що є останнім відлунням суперечки Давніх і Нових, переконаний сенсуаліст Дюбо, всупереч догматизму давніх, відстоює почуття як основний критерій оцінки творів мистецтва.

Непересічна постать Дюбо привертала увагу передовсім фахівців з естетики та історії мистецтва вже з початку XX ст., зокрема А. Льомбара, однак його книга, що містить цікаві біографічні дані, виглядає застарілою в частині аналізу наукової спадщини Дюбо [8]. У кваліфікованій передмові Л.-Я. Рейнгардт до російського перекладу «Роздумів» йдеться виключно про естетичні і мистецькі погляди Дюбо [1]. Автори сучасних праць з історії французького перекладознавства, як правило, обмежуються згадкою про запропоновану ним метафору перекладу як естампа (М. Балляр, К. А. Оргелен та ін.). Окремо згадаємо статтю Льоранс Маль, яка зосереджується серед іншого на аналізі поглядів Дюбо на проблему співвідношення

мови і культури і тілесності мови в площині перекладу [9]. Цілісного аналізу концепції перекладу Ж.-Б. Дюбо в науковій літературі, на жаль, не знайдемо.

Звертаючись до розгляду концепції перекладу Ж.-Б. Дюбо, ми виходимо з того, що «Проблеми перекладу не надто змінилися за час між XVIII ст. і нашим» [4, с. 758]. Сучасні перекладознавці глибоко переконані в тому, що «міркувати над теорією перекладання і міркувати над його історією, його історіями, – дві нероздільні речі» [10, с. 32]. Відтак, історичні перекладознавчі студії потребують продовження, «адже без історії науки немає самої науки» [2, с. 145]. Вони мають сенс, коли вступають у діалог із сучасним перекладознавством. На необхідності такого діалогу між різними національними традиціями рефлексії над перекладом наполягає зокрема А. Берман [5, с. 679].

Ще Вольтер закидав Дюбо відсутність строгого методичного плану в «Роздумах», відтак, марно шукати там послідовного викладу теорії перекладу. Натомість книга містить розпорошені по тексту, але безперечно цікаві і глибокі спостереження. Хоч трактат стосується головню питань естетики та художнього мистецтва, і автор торкається проблем перекладу лише побіжно, проте розглядає він їх на широкому філософсько-естетичному тлі. Якщо цей матеріал зібрати разом і впорядкувати довкола осердя певних тем, отримаємо досить цільну концепцію перекладу, яка набагато випередила свій час і цілком органічно вступає в діалог з новітніми теоріями перекладу. Відтак, мета нашого дослідження полягає в аналізі та систематизації поглядів Ж.-Б. Дюбо на переклад у контексті проблем сучасного перекладознавства.

Аналіз матеріалу дозволяє окреслити достатню актуальну перекладознавчу проблематику, довкола якої структурується перекладознавчий матеріал «Роздумів» і яка визначає завдання нашого дослідження: відмінності між мовами, контрастивна семантика, лексичні та стилістичні труднощі перекладу, особливості перекладу поезії, метафори перекладу.

У дискусії щодо можливості віршового перекладу поезії, яка продовжила суперечку давніх і нових на початку XVIII ст., Дюбо належить до скептиків, слушно запитуючи, чи може читач, який не знає латини, судити про «Енеїду» Вергілія на основі перекладів. Його відповідь негативна, бо «Енеїда», перекладена французькою мовою – це, на його переконання, не та сама поема, що «Енеїда» латиною. Значна частина вартості грецької чи латинської поеми полягає в ритмі і гармонії віршів, а їх краса, так відчутна в оригіналі, не може бути, так би мовити, пересаджена у французький переклад. Навіть сам Вергілій, не зміг би цього досягти, бо французька мова не здатна на такі красоти через іншу систему версифікації й інші засоби оздоблення. [7, с. 517] (Посилання на текст «Роздумів» подаємо за виправленим і доповненим виданням 1733 року. Тут і далі переклад наш. – І. Л.)

Критикуючи теорію регулярних відповідників, Дюбо зазначає, що навіть коли на перший погляд здається, що їх вартість однакова, вони різняться своєю «шляхетністю», тобто належать до різних стилістичних реєстрів мови. Наприклад, щоб сказати, що якимсь завданням є понад людські сили, латиняни вживали вираз «це все рівно, що вирвати булаву у Геракла», французи в цьому випадку кажуть «prendre la Lune avec les dents» («схопити місяць зубами»). Звичайно французький відповідник не передає всю шляхетність латинського виразу. Так само при перекладі поезії, коли перекладач хоче передати фігури слово в слово, втрачає будуть принаймні не меншими [7, с. 519].

Дюбо належить до тих авторів XVIII століття, які шукають пояснення труднощів перекладу у відмінностях між мовами. Передусім, перекладач не може точно передати слова і змушений часто додавати до слова, яке він перекладає, якісь епітети, щоб звути чи розширити його значення. Слова, які з необхідності розглядаються як синоніми чи відповідники в латині й у французькій мові, не завжди мають однакові властивості й однаковий обсяг значення, а часто саме ця ознака лежить в основі точності виразу чи вартості фігури, яку вжив поет. На підтвердження своєї думки Дюбо наводить переконливі приклади розбіжностей у значенні слів. Так, латинське *Herus* звичайно перекладається французьким *Maître*, значення якого відмінне від значення латинського слова, яке позначає хазяїна – власника раба. Відтак, перекладачеві доводиться вживати цілу перифразу, щоб вірно передати значення одного слова, внаслідок чого втрачається виразність, і повна сила фрази оригіналу стає млявою [7, с. 519-520]. Хоч французьке слово *Empereur* походить від латинського *Imperator*, різний обсяг значень цих слів змушує перекладача часто вдаватися до перифрази, щоб уточнити, в якому саме значенні вжито *Empereur*, яким перекладається *Imperator*. Тому найкращі перекладачі часом воліють навіть залишити в тексті латинське *Imperator*, щоб уникнути перифрази [7, с. 520-521]. Отже, як ми бачимо з цих прикладів, Дюбо продовжує, започатковані А.Арно і П.-Д. Юе ще в XVII ст. контрастивно-семантичні студії, але в дещо іншому контексті і дещо іншому напрямку. Його цікавлять невідповідності в об'ємі значень і засоби, які дозволяють перекладачеві знайти вихід у цій ситуації.

Ще більше Дюбо переймається труднощами перекладу слів, пов'язаними з розходженнями між мовами в стилістичній площині. Навіть якщо два слова повністю співпадають за своїм значенням в обох мовах, вони можуть відрізнитися додатковими стилістичними властивостями, тими, які в сучасному мовознавстві прийнято називати конотаціями. Так, французьке власне ім'я *Renaud* не таке красиве, як відповідне йому італійське *Rinaldo*, а латинське *Titus* звучить краще ніж французьке *Tite*. Отже, при перекладі з однієї мови на іншу слова можуть втрачати свою шляхетність, отримувати низьке стилістичне забарвлення [7, с. 521-522].

Іншу групу труднощів Дюбо пов'язує з культурологічними різницями, розгортаючи прагматичну по своїй суті стратегію перекладу художніх образів. На його думку, якщо перекладачеві навіть вдалося передати латинський образ у всій його силі, часто трапляється так, що цей образ не справляє на нас того враження, яке він робив на римлян, для яких поема була написана. Справа в тому, що французький читач часто має дуже недосконалі знання про ту дійсність, з якої запозичено образ (наприклад, образи, запозичені з галузі давнього озброєння і бойових машин), а навіть, якщо достатньо обізнаний із нею, то не обов'язково ці образи викликають у нього ідентичні почуття, як, наприклад, гладіаторські бої, якими так захоплювалися римляни [7, с. 523]. По суті, йдеться про залучення до розгляду адресата тексту – читача, врахування його енциклопедичних знань і пов'язаних з ними конотацій, що є невід'ємною частиною сучасних комунікативно-прагматичних концепцій перекладу і свідчить про актуальність ідей, висловлених Дюбо ще на початку XVIII ст.

Широта наукової ерудиції Дюбо дозволяє йому поставити і обговорити у своєму трактаті низку фундаментальних філософських питань перекладу. Розвиваючи проблематику, окреслену перекладачами Біблії з Пор-Руаяля, задовго до Гумбольдта, прихильників теорії лінгвістичної відносності, перекладознавчих праць Ж.Мунена і Дж.Стейнера, Дюбо висловлює фактично дуже близькі думки про співвідношення мови і дійсності, залежність мовних засобів від клімату, оточення та

умов існування мовної спільноти. Його текст звучить абсолютно сучасно: «Хіба образ *Manger son pain à l'ombre de son figuier* [Їсти свій хліб у тіні смоківниці] повинен справляти на нас таке саме враження як на сирійця, якого завжди переслідує печуче сонце і який часто насолоджувався відпочинком у тіні широкого листя цього розлогого дерева, що дає найкращий прихисток від спеки на рівнинах його країни. Чи можуть народи півночі бути такими ж чутливими до всіх інших образів, що змальовують насолоду від тіні і свіжості, як народи жарких країн, які вигадали ці образи. Вергілій і інші давні поети вжили б образи протилежного спрямування, якби вони писали для Гіпербореїв. Вони змальовували б живе задоволення, яке відчуває замерзла людина при наближенні до вогню, або повільніше, але солодше задоволення, яке вона отримує, закутавшись у хутро» [7, с. 523-524].

Дюбо звертає увагу читача на те, що образ, шляхетний в одній країні, може мати низьке стилістичне забарвлення в іншій, і наводить як приклад осла в «одного грецького поета», «тварини, яка в його країні мала гарний вигляд і доглянуту блискучу шерсть, тоді як у нашій вона виглядає огидно. Зрештою, ця тварина, яка в наших краях у бідній збруї виконує найбруднішу роботу у простого люду, в інших служить верховою, і на ній, прикритій розшитою золотом попоною, їздять правителі народу» [7, с. 525]. Насправді, цей приклад запозичено в Анні Дасьє, яка дає розлогий і близький по духу аналіз до використання Гомером порівняння Аякса з ослом [6, с.136-137]. Зважаючи на такі відмінності між мовами і культурами, Дюбо має всі підстави стверджувати, що «ці фігури не тільки можна вибачити, а вони додають оригіналові краси» [7, с. 527]. Його позиція з цього питання достатньо визначена: такі образи слід зберігати при перекладі, бо вони є красою оригіналу.

Дюбо наголошує на тому, що енергію фрази і вплив, який справляють образи неможливо відокремити від слів мови, на якій вони були вигадані. Навіть люди, які прекрасно володіють французькою мовою і латиною, визнають, що вони не можуть вільно перекладати з французької на латину, і ще важче з латини на французьку власні думки, надаючи їм оригінальної форми. Образи і гострі вислови завжди щось втрачають, коли їх переносять із мови, в якій вони народилися, до іншої. Саме ця неможливість відділити без втрат думки і образи від мовних засобів їх вираження і складає, на думку Дюбо основну перешкоду для перекладу, зокрема, коли йдеться про поезію [7, с. 527]. Відтак, Дюбо відходить від принципів картезіанської граматики, яка стверджувала принципову можливість перекладу на тій підставі, що вважала слова лише знаками-етикетками для ідей і зводила процес перекладу до перекодування думок з однієї мовної знакової системи на іншу. В цьому питанні його позиція близька не лише до ідей Гумбольдта і його сучасних послідовників, прихильників мовного релятивізму, а й суголосна з поширеними в теорії літератури поглядами на нероздільність форми і змісту художніх образів і близька до новітньої поетики перекладу, в центрі уваги якої знаходиться проблема відтворення звучання і ритму оригіналу, бо саме ритм оновлює переклад, саме він є критерієм історичності перекладів, їхньої вартості і поетичності [10, с. 97].

Для Дюбо мова не складає якогось окремого царства і не може розглядатися відірвано від соціуму і культури. Нагадуючи ще раз, що ті, хто читає оди Горация у французькому перекладі і отримує задоволення, і ті, хто їх читає в латинському оригіналі і нудьгує, фактично мають справу з різними поезіями, Дюбо підтверджує істинність своєї думки аргументом про неможливість вивчити мову без одночасного засвоєння багатьох речей, які стосуються звичаїв і звичок народу, який нею говорить. На його переконання, без таких культурологічних знань зрозуміти образи і поетику стилю автора було б неможливо [7, с. 528]. Додамо до цього, що вже сам факт існування сьогодні окремої наукової дисципліни, яка називається лінгвокультурологією, повністю підтверджує правоту Дюбо в цьому питанні.

Природно, що Дюбо, який переймався проблемами естетики і художнього мистецтва, щоб ефективніше донести свої думки до читача, шукає свої метафоричні образи саме на царині живопису. Не випадково він обрав епіграфом до «Роздумів» знаменитий вислів Горация «*Ut pictura poesis*». Так, він порівнює фразу Вергілія до фігури на картині Рафаеля. Будь-яка спроба хоч трохи змінити контур, веде до втрати сили експресії, шляхетності повороту голови. Подібне відбувається і зі зміненою при перекладі фразою Вергілія, яка ніби говорить те саме, але втратила виразність оригіналу [7, с. 520]. Своє песимістичне бачення можливості адекватного віршового перекладу поезії, Дюбо підкріплює метафоричним образом, який у межах живописної метафори асоціює такий переклад з естампом: «Як тільки ми не знаходимо в перекладі слів, дібраних автором, ані порядку, в якому він їх розташував, щоб вони милували слух і зворушували серце, можемо сказати, що судити про поему взагалі на основі перекладу – це намагатися судити про картину великого майстра, знаменитого головно звадяки його колориту, по естампу, в якому навіть лінія його рисунку зазнала спотворень. Поема втрачає в перекладі гармонію і розмір, які я порівнюю з колоритом картини, вона втрачає поезію стилю, яку я порівнюю з рисунком і експресією. Переклад – це естамп, у якому нічого не залишилось від картини-оригіналу, хіба що розташування і пози фігур. І навіть вони спотворені» [7, с. 531-532]. Метафоричний образ перекладу-естампу швидко набув популярності і широко використовувався в перекладознавчих текстах XVIII ст., зокрема Вольтером, Дефонтемом, Д'Алямбером, Бате та ін.

На підтвердження неминучості деформацій при перекладі, зокрема поезії, Дюбо пропонує читачеві переконливий експеримент із перефразуванням двох рядків з «Федри» Расіна у прозовий текст:

Enchaîner un captif de ses fers étonné

Contre un joug qui lui plaît vainement mutiném,

зберігаючи фігуру і замінивши слова іншими, можна передати як «*Mettre des fers à un prisonnier de guerre qui en est surpris & qui fait en vain le mutin contre un joug agréable*». Однак, та сама фігура не створює той самий образ, а вірш втрачає свою гармонію і стиль. Як тільки ми порушуємо порядок слів, замінюємо їх на близькі за значенням, ми ніби грубо змальовуємо картину, яку відкривали нам ці поетові рядки [7, с. 530]. Ще нещодавно критики Н.Хомського вдавалися до аналогічних мовленнєвих експериментів, пропонуючи підставити результати трансформацій у реальні тексти.

Викладений вище матеріал повністю підтверджує високу оцінку, яку дав «Роздумам» Дюбо Д'Алямбер назвавши їх твором, який «вказує письменникам і митцям шлях, від якого вони ніколи не повинні відходити, схожим на римські військові стовпи, які вказували биті дороги і не давали мандрівникам зійти на манівці» [3, с. 208]. Саме таким дороговказом для кількох поколінь перекладачів стали розділи книги, в яких йдеться про переклад. Проведені паралелі з ідеями сучасної лінгвістики і перекладознавства є свідченням актуальності його думок та прозорливих інтуїцій.

Література:

1. Рейнгарт Л.Я. Вступительная статья к Дюбо Ж.-Б. Критические размышления о поэзии и живописи. М.: Искусство, 1976. С. 16-27.
2. Чередниченко О. Про мову і переклад. К. : Либідь, 2007.
3. D'Alembert. Éloge de J.-B. Dubos. *Oeuvres*. Tome troisième, 1re partie. Paris 1821, pp. 203-210 URL :<https://books.google.com.ua/books?id=wT0qU-iX9-0C&lpq=PA476&dq=D'Alembert%20%C3%89loge%20de%20Du%20Bos&hl=fr&pg=PP7&output=embed> (Дата звернення: 20.11.2019)
4. Aldridge Owen Alfred. Le problème de la traduction au XVIIIe siècle et aujourd'hui. *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 39, fasc. 3, 1961, pp. 747-758. DOI: <https://doi.org/10.3406/rbph.1961.2374> (Дата звернення: 20.11.2019)
5. Berman Antoine. La traduction et ses discours. *Meta*. Vol. 34, n° 4, 1989, p. 672-679. URL: <http://id.erudit.org/iderudit/002062ar> (Дата звернення: 20.11.2019)
6. Dacier Anne. L'Illiade d'Homere traduite en français par Mme Dacier, tome II, À Leide, 1772. С. 36-37. Note 54. URL : http://books.google.com.ua/books?id=VLC6N2U__1YC&hl=uk&source. (Дата звернення: 20.11.2019)
7. Dubos Jean-Baptiste. *Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture*. Nouvelle édition... Seconde partie. À Paris, chez Pierre-Jean Mariette. M.DCCXXXIII. 567 p. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62795731> (Дата звернення: 20.11.2019)
8. Lombard A. L'abbé Du Bos. Un initiateur de la pensée moderne. P. : Hachette, 1913. URL: <https://archive.org/details/labbdubosunini00lombuoft> (Дата звернення: 20.11.2019)
9. Mall Laurence. Traduction, langue-culture et langue-corps au XVIIIe siècle. *Revue de littérature comparée*. 2007/1, n° 321. p. 5-19. DOI: <https://doi.org/10.3917/rlc.321.0005> (Дата звернення: 20.11.2019)
10. Meschonnic Henri. *Poétique du traduire*. Paris: Verdier, 1999.
11. Voltaire. Catalogue de la plupart des écrivains français qui ont paru dans le Siècle de Louis XIV. *Œuvres complètes*. Garnier, 1878, tome 14, p.32-144 URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Le_Si%C3%A8cle_de_Louis_XIV%C3%89dition_Garnier/Catalogue_des_%C3%A9crivains (Дата звернення: 20.11.2019)